

Recenzje

AGNIESZKA ROSIŃSKA-MAMEJ

Z historii... konstrukcji względnych w polszczyźnie

Joanna Senderska, *Zdania względne w historii polszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2013

Monografia autorstwa Joanny Senderskiej pt. *Zdania względne w historii polszczyzny* jest opracowaniem z zakresu historii składni polskiej. Autorka stawia sobie za cel opis zdań względnych typu *który* w dziejach polszczyzny, tj. od doby staropolskiej do nowopolskiej włącznie. Zdania te stanowią według Autorki centralną i reprezentatywną kategorię zdań względnych. Chodzi tu o zdania rozpoczynające się zaimkiem KTÓRY oraz równoważnymi mu zaimkami, na przykład KTÓRYKOLWIEK, JEN lub nieodmiennym zaimkiem CO, który w przypadkach zależnych występuje wraz z towarzyszącymi mu formami zaimka 3. osoby.

Recenzowana praca składa się ze *Wstępu*, czterech rozdziałów, *Zakończenia*, *Wykazu tekstów źródłowych* i *Bibliografii*. Rozdział I, zatytułowany *Polskie konstrukcje względne w literaturze językoznawczej*, zawiera omówienie stanowisk badaczy dotyczących tej kategorii składniowej oraz pewne ustalenia teoretyczne Autorki, która twórczo łączy różne modele składniowe, aby zanalizować i opisać rodzaje zdań względnych typu *który*, a także tzw. zdania anaforyczne rozpoczynające się tym zaimkiem. Zdaniem Autorki zamknięcie się w ramach jednego modelu składniowego nie pozwala na objęcie opisem wszystkich konstrukcji, które na mocy kompetencji językowej czy tradycji gramatycznej można zaliczyć do względnych. (Dodać należy, że do tej pory w badaniach nad składnią współczesnego języka polskiego i polszczyzny dawnych epok Autorka wykorzystywała koncepcję opisu polszczyzny autorstwa Ireneusza Bobrowskiego, wywodzącą się z rozszerzonej wersji standardowej gramatyki generatywnej). Autorka wykorzystuje więc pojęcia i metody właściwe zarówno tzw. składni tradycyjnej, jak i gramatykom formalnym, m.in. wcześniejszym koncepcjom generatywnym zawartym w pracy Kazimierza Polańskiego pt. *Składnia zdania złożonego w języku górnołużyckim*. Praca ta wydaje się zresztą stanowić źródło inspiracji terminologicznej Autorki, która posługuje się terminami opracowanymi przez uczonego, przyjmuje jednocześnie zawarte tam zasady podziału zdań względnych.

Wyjaśniając zależności między różnymi typami zdań względnych typu *który*, Autorka odwołuje się również do kognitywnych pojęć, takich jak *zbiory rozmyte czy prototypy*.

W kolejnych rozdziałach Autorka wnikliwie analizuje zdania typu *który* wyekscerpowane z tekstów pochodzących z poszczególnych epok w dziejach języka polskiego (staropolskiej, średniopolskiej i nowopolskiej). W każdym z tych rozdziałów znaleźć można charakterystykę zdań względnych typu *który* ze względu na ich regularne lub nieregularne (z dzisiejszego punktu widzenia) skorelowanie, wystąpienie określonych wskaźników i odpowiedników zespolenia, pozycję zdania względnego w stosunku do zdania nadrzędnego w ciągu liniowym oraz ze względu na przynależność do określonego typu zdań relatywnych (ekspansyjnych lub substytucyjnych, profrazowych lub prosentencjalnych, z korelatem lub bez korelatu). Autorka omawia także w poszczególnych rozdziałach tzw. zdania anaforyczne, zwane też zdaniami zewnętrznie nawiązanymi za pomocą zaimka względnego, które to zdania wyszły stopniowo z użycia w ciągu XIX wieku. Te względnie samodzielne (bo występujące po kropce lub po średniku) konstrukcje zdaniem Autorki są bardzo bliskie zdaniom rozwijającym.

Należy dodać, że za względne Autorka uznaje zdania rozpoczynane zaimkami względnymi (rzeczownikowymi, przymiotnikowymi, przysłówkowymi i liczebnymi) koreferencyjnymi z jakimś składnikiem zdania nadrzędnego lub z całym zdaniem, przyjmując tym samym, że konstrukcje względne stanowią zbiór o szerokim zakresie. (Przypomnijmy, że tzw. zaimki liczebne są często wyłączone ze zbioru zaimków względnych, co sprawia, że zdania wprowadzane tymi zaimkami nie są zaliczane do zbioru konstrukcji względnych). Jest to jednocześnie zbiór o nieostrych granicach: część zdań rozpoczynanych zaimkiem względnym (czyli tzw. zdania rozwijające) ze względu na formę należy do hipotaksy, semantycznie zaś – do parataksy, tworzy więc klasę pośrednią między konstrukcjami podrzędnymi a współrzędnymi.

Autorka bada interesujące ją konstrukcje, z jednej strony zestawiając zdania względne pochodzące z różnych epok w dziejach polszczyzny, a z drugiej – porównując je ze zdaniami występującymi współcześnie. Obserwacja konstrukcji ze zdaniami względnymi na poszczególnych etapach rozwoju języka polskiego daje Autorce asumpt do stwierdzenia, że zmiany w obrębie zdań typu *który* dotyczą przede wszystkim szyku ich składników i wymierania niektórych wskaźników zespolenia: zaimka JEN wypartego przez zaimek KTÓRY oraz zaimków derywowanych od zaimka KTÓRY za pomocą wymarłych morfemów słowotwórczych, takich jak *koli*, *kole*. Autorka analizuje i opisuje w pracy także wyjście z użycia tzw. substytucyjnych zdań typu *który* bez korelatu.

Moim zdaniem monografia Joanny Senderskiej jest ważną pracą z zakresu składni historycznej. O ile mi wiadomo, jest to jedyne opracowanie poświęcone pewnemu typowi zdań względnych, tj. zdaniom typu *który* (szkoda, że Autorka nie pokusiła się o pokazanie także zdań relatywnych wprowadzanych innymi zaimkami), pokazujące rozwój tej konstrukcji od epoki staropolskiej do końca epoki nowopolskiej. Niewątpliwym atutem rozprawy jest także bogactwo przykładów konstrukcji względnych, wyekscerpowanych z tekstów zróżnicowanych gatunkowo i reprezentujących różne odmiany polszczyzny.

Opracowanie stanowi zarówno cenne źródło wiedzy na temat rozwoju konstrukcji względnych, jak i bogate źródło materiału egzemplifikacyjnego. Może być wykorzystywane nie tylko w badaniach nad składnią historyczną polszczyzny, lecz także w badaniach kontrastywnych (vide: M. Piela, *Hebrajski zaimek osobowy i jego polskie odpowiedniki – analiza kontrastywna*, Kraków 2014).